

УДК [666.75+666.642.3](477-25)“1879/1918”

КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО В КИЄВІ: ВЛАСНИКИ, ВИРОБНИЦТВО, КАТАЛОГИ

Юлія Смолій

У статті розглянуто історію одного з найпотужніших керамічних виробництв Києва останньої чверті XIX – початку XX ст. – Кахельного і майолікового заводу Йосафата Анджейовського, подано біографії власників підприємства, уперше опубліковано й систематизовано матеріали двох заводських каталогів, які є раритетами.

Ключові слова: Йосафат Анджейовський, Єва Куліковська, кахельний і майоліковий завод у Києві, пічна кераміка, заводські каталоги.

The article looks at the history of one of the Kyiv's most productive potteries in the late XIXth – early XXth centuries – the Josafat Andrzejowski Tile and Majolica Factory. It presents the biographies of the enterprise's proprietors. The author first publishes and arranges the materials of two factorial catalogues being rarities.

Keywords: Josafat Andrzejowski, Eva Kulikowska, Tile and Majolica Factory in Kyiv, kilned earthenware, factorial catalogues.

Керамічні вироби заводу Йосафата Анджейовського привернули увагу науковців, архітекторів, художників завдяки виставці «Архітектурна кераміка Києва кінця XIX – початку XX століть», що відбулася влітку 1992 року й репрезентувала кращі взірці, зібрані співробітниками створеного в 1986 році відділу будівельної кераміки Державного заповідника «Софія Київська»¹. Після введення експозиційних матеріалів у науково-культурний обіг, здійсненого публікаціями О. Сердюк та І. Шулешко [18; 28], відомості про кераміку підприємства неодноразово фігурували в мистецтвознавчих, архітектурознавчих, краєзнавчих дослідженнях. Інтерес до теми посилювався в контексті реконструкції будинку В. Городецького (Київ, вулиця Банкова, 10), завершеної 2003 року, в інтер'єрах якого було відреставровано чотирнадцять кахляних печей, вироблених на заводі Анджейовського².

Донині відомості, часто суперечливі, щодо історії означеного керамічного виробництва (у тому числі й щодо назви підприємства), біографій власників, самих зразків розпорошено по різних виданнях. Крім того, у жодній фаховій мистецтвознавчій публікації нема посилань на заводські каталоги. Єдина згадка про один із них міститься у монографії історика О. Вільшанської, присвяченої повсякденному життю міст

України кінця XIX – початку XX ст. [2], яка ще й навела в ілюстраціях його частину. Утім, нам відомі два каталоги [6; 7], хоча, зважаючи на майже сорокарічний термін функціонування, значний асортимент, великий обсяг виробництва, участь у промислових виставках тощо, їх, напевно, було більше. Тепер вони є раритетами. Тому бодай часткова публікація цих матеріалів дозволить вирішити низку мистецтвознавчих проблем як практичного, так і теоретичного характеру.

Отже, мета статті – подати й уточнити низку фактів з біографій власників заводу та історії виробництва, розглянути й систематизувати взірці з каталогів (зокрема, пічну кераміку), навести тогочасну термінологію, провести деякі паралелі з зацілілими виробами в реальних інтер'єрах. Це важливо як для загальної історії мистецтва, так і для музейної, реставраційної, декораторської практики.

Джерелами дослідження послужили два каталоги заводу Й. Анджейовського в Києві (обидва недатовані), публікації українських та польських дослідників. Задля порівнянь різного характеру використано каталог-прейскурант печей гончарно-кахельного заводу «АБО»³.

Йосафат Анджейовський – особистість, у якій поєдналися дві іпостасі: фабриканта керамічних виробів і активного польсько-

ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

го патріота. У сучасній Україні він більш відомий як підприємець, хоча дослідники й відзначають його участь у заходах київської польської громади, а в Польщі – як громадський діяч, тоді як його діяльність у галузі керамічного виробництва згадується побіжно [31; 32; 33]. Цікаво, що в статті з «Енциклопедії сучасної України», написаної В. Єршовим на основі польських публікацій [33], Анджейовський також характеризується як «організатор польської освіти в Україні, громадський діяч» [5]. Тож спробуємо звести джерела, але відзначимо, що для з'ясування всіх деталей необхідна ще значна архівно-пошукова робота.

Юзефат Анджейовський (Józefat Andrzejowski), знаний на теренах Російської імперії як Йосафат Антонович (Антонійович) Анджейовський,⁴ – інженер-хімік, купець, дворянин – народився 11 листопада 1849 року в Кельце [5] (нині – адміністративний центр Келецького воєводства, Польща). Походив зі старовинного шляхетського роду, його батько брав участь у Польському повстанні 1830–1831 років, що, імовірно, вплинуло на світогляд та діяльність сина.

1868 року закінчив гімназію і виїхав до Швейцарії, де студював керамічну справу й отримав фах хіміка-технолога. 1875 року відкрив у Кракові власну фабрику з виробництва кахель [29], за іншими джерелами, то була керамічна майстерня у Пжегожалах під Краковом [5]. Через три роки він закрив це підприємство і переїхав до Києва.

1879 року Анджейовський придбав садибу в колезького реєстратора Я. Каунцова на розі вулиць Кирилівської та Заводської (вулиця Кирилівська, 64) і отримав дозвіл на зведення на її території «глино-випалювального заводу» [29]. Слід відзначити, що ця місцевість була відома глиняними кар'єрами (у тому числі, з блакитними глинами), і там уже працювало кілька великих цегельень [25, с. 63]. Спочатку на садибі було зведено двоповерхове виробниче приміщення, орієнтоване лицьовим фасадом на Кирилівську вулицю (архітектор Р. Тустановський). 1896 року над ним надбудували ще один поверх (архітектор К. Іваницький), а в 1898–1899 роках до

нього було додано двоповерхову й триповерхову прибудову вздовж Заводської (архітектор невідомий). На першому поверсі будівлі містилися: малярна; кімнати, де сушили й укривали поливами вироби; два приміщення з горнами, де їх випалювали. На другому поверсі стояли спеціальні столи для формування виробів (глину подавали з підвалу за допомогою лебідки та електричного двигуна по дерев'яних трубах) і верстат для подрібнення складових поливи. Третій поверх займали склади моделей і теракоти. Крім керамічного виробництва на заводі діяли майстерні з виготовлення різноманітних декоративних творів із каменю та гіпсу.

На початку 1900-х років з метою розширення виробництва звели ще кілька майстерень, нові накриття для складу глини та готових виробів, а в наріжній частині садиби – житловий будинок⁵. Від 1881 року співвласницею садиби й заводу стала скульптор Єва Куліковська [29].

Дослідники наводять різні назви цього підприємства. У публікаціях І. Шулешко, яка присвятила йому найбільше уваги, їх ціла низка. Врешті, у статті до «Зводу пам'яток історії та культури України», яка називається «Фабрика кахляних виробів Анджейовського Й. А. та Куліковської Є. С.», вона дійшла висновку, що «спочатку підприємство мало назву «Фабрика кахляних виробів», з часом – «Керамічний завод» [29]. Проте це не зовсім так.

Уточнити назву можна за каталогами, де її подано російською і польською мовами. Так, на обкладинці меншого за обсягом, виданого раніше каталогу⁶ [далі – перший каталог] містяться назви: «Кафельный и майоликовый завод И. Анджеевского в Киеве» і «Fabryka Kafli i Majoliki J. Andrzejowskiego w Kijowie». Нижче – дата заснування: «Основа 7 в 1875 году» («Założona w roku 1875»). Тобто, обидві назви використовувалися одночасно, що залежало значною мірою від обраної мови. Далі на сторінках каталогу подається вже скорочений варіант: «Кафельный завод И. Анджеевского в Киеве» («Fabryka Kafli J. Andrzejowskiego w Kijowie») [6]. На нашу думку, Анджейовський зберіг основну на-

ІСТОРИЯ

зву свого польського виробництва (додавши нове географічне означення) і дату його заснування (чим пояснюється 1875 р.), адже київський завод не міг постати раніше 1879 року.

У більшому каталозі, виданому пізніше [далі – другий каталог], обкладинку втрачено, а на сторінках інші скорочення: «Керамический завод И. Андриеевского в Киеве» («Ceramiczna fabryka J. Andrzejowskiego w Kijowie») [7]. Тобто, можливо, що назва дещо змінилася, але в будь-якому разі основна лексична тенденція (вживання визначень «завод» – «фабрика» різними мовами) збереглася.

Вона проявилась і в клеймах. Наприклад, у колекції кераміки Національного заповідника «Софія Київська» зберігаються кахлі з текстовими клеймами: «КАФЕЛЬНЫЙ ЗАВОДЪ / І. АНДРЖЕІОВСКАГО / ВЪ КІЕВЪ» і «FABRYKA KAFLI / J. ANDRZEJOWSKIEGO / W KIJOWIE» (обидва тексти в три рядки) [25, іл. 27, 30], тобто, фактично, зі скороченими назвами виробництва. У цьому аспекті рідкісною і цікавою є марка полив'яної рельєфної кахлі з експозиції Березнянського історико-краєзнавчого музею ім. Г. Верьовки, зафіксованої І. Штанкіною [27, рис. 140], що складається тільки з прізвищ власників: «J. ANDRZEJOWSKI / E. KULIKOWSKA» (у два рядки)⁸.

Разом із підприємницькою діяльністю Анджейовський активно займався справами київської польської громади і благодійництвом. Так, у березні 1898 року він був обраний членом Комітету зі спорудження костюлу Святого Миколая⁹, освяченого в грудні 1909 року [15, с. 102, 104]. Співпрацював із Товариством Червоного Хреста (і за постійну грошову допомогу був обраний його довічним членом), Римокатолицьким благодійним товариством, Товариством допомоги тваринам [29].

Але основним напрямом його громадської діяльності була польська шкільна освіта. Ще 1881 року Анджейовський відкрив власним коштом при заводі підпільну польську школу, 1904-го року брав участь у таємному з'їзді польських учителів, що відбувся в Узині (нині Київської області),

а після офіційного дозволу на діяльність польського товариства «Освіта» 1906 року очолював його до заборони 1908 року. У 1912 році за участь у нелегальній роботі був ув'язнений на два місяці до Лук'янівської тюрми, а 1914-го – засланий на три роки до Астрахані.

1917 року він повернувся до Києва, де був обраний президентом Польської Мацієжи шкільної і водночас керівником відділу освіти Польського виконавчого комітету. Завдяки його діяльності в Україні протягом 1917–1918 років було організовано 1300 польських шкіл (початкових, середніх, професійних), у яких навчалось 85 тис. дітей [5].

Після приходу до влади в Києві більшовиків завод було націоналізовано, виробничий корпус перетворено на гуртожиток [29], а устаткування передано до Межигір'я (що поблизу Києва)¹⁰, на чому історія виробництва й закінчилася.

Після закриття польських шкіл Анджейовський працював робітником на цегельному заводі в Межигір'ї, а 1921 року виїхав до Варшави, де виконував обов'язки секретаря Мацієжи шкільної, був скарбником і членом правління Варшавського Червоного Хреста [5], опікуючись польською молоддю в СРСР [29]. Загалом його діяльність сприяла переїзду до Польщі 1400 дітей.

Помер Юзефат Анджейовський 3 жовтня 1939 року у Варшаві, похований у Брудні [5].

Єва Куліковська (Ewa Kulikowska), або Єва Станіславівна Куліковська,¹¹ – фаховий скульптор, купчиха другої гільдії, дворянка за походженням (по лінії батька належала до роду Гушців, по лінії матері – до роду Нарбутів [29]), дружина архітектора Південно-Західної залізниці Валеріана Івановича Куліковського (1835–1910) – займалася, здебільшого, художнім аспектом виробництва. Крім того, вона мала й власну майстерню, де виготовляла й продавала скульптурні твори й декоративні ліплення (за відомостями 1876 року вона містилася на вулиці Хрещатик, 16 [19], за відомостями 1893 року – на вулиці Малопідвальної, 29) [9, с. 211; 18, с. 26; 32].

ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

Найвідомішим твором Куліковської стала монументальна фігура покровителя Києва архістратиґа Михаїла, що уражає чудовисько (1876 р.; не збереглася). Вона увінчувала шпиль центрального корпусу нової будівлі Київської міської Думи на Хрещатицькій площі (1874–1876 рр., проект архітектора О. Шіле). Була відлита на берлінському заводі Кастнера за моделлю Куліковської, створеної на основі малюнка О. Шіле (майстер-позолотник Єгоричев) [19]. За іншими джерелами, її було відлито за ескізом Куліковської [29].

Останні архівні відомості про Єву Куліковську датовано 1918 роком, коли вона разом із сином Михайлом, який на той час обіймав посаду управителя заводу, його родиною та Й. Анджейовським мешкала в будинку на заводській території [18, с. 28].

Отже, підприємство Анджейовського функціонувало в Києві майже сорок років, тобто приблизно від 1879 до 1918 року. За цей час завод еволюціонував від керамічної майстерні до одного з найпотужніших керамічних виробництв міста. Якщо на ньому, за архівними джерелами, у 1880-х роках працювало 11 майстрів з виробництва кахель, 6 майстрів-каменотесів, 15 помічників різних спеціальностей, то в другій половині 1890-х – на початку 1900-х виробництво швидко зросло. І. Шулешко відзначала, що в деякі роки тут працювало до 80 робітників, які виробляли 150–200 тис. кахель на суму понад 60 тис. рублів [29].

За статистичними відомостями 1909 року на ньому працювало 50 робітників, які виробляли продукції вже на 87 тис. руб. на рік [22; 25, с. 63]. За даними 1914 року кількість робітників збільшилася до 70, а вартість продукції – до 120 тис. руб. на рік [23; 25, с. 63].

Збереглися й деякі відомості щодо умов праці, заробітної платні тощо. Так, наприкінці 1880-х років робочий день працівників тривав шість з половиною – сім годин, усі святкові та деякі дні, пов'язані з життям царської родини, були вихідними. Розрахунки за роботу проводили щосуботи. Найбільше – 50 руб. на місяць – отримували майстер з випалювання кахель; фор-

мувальники кахель працювали «від штуки», заробляючи в середньому 30–40 руб.; майстри-каменотеси – 25 руб.; візник та сторож – 15 руб. на місяць. Обидва останні мали при заводі безкоштовні квартири [29].

У Києві контора заводу містилася за адресою: вулиця Інститутська, 8; магазин – вулиця Кирилівська, 64 (територія заводу); представництво у Варшаві – Варшава-1, Валовський, Св. Хреста, 30 [22; 25, с. 63].

Продукцію заводу Анджейовського було відзначено медалями й дипломами на виставках у Львові, Варшаві, Києві, Нижньому Новгороді, Санкт-Петербурзі [18, с. 26]. Характерно, що і в експозиційній діяльності проявлявся певний артистизм. Сучасникам запам'ятався його павільйон на Київській сільськогосподарській і промисловій виставці 1897 року [8, с. 427–429; 18, ілюстр. на с. 26], стилізований під китайську пагоду: октагональний за планом, на восьми обличкованих кахлями стовпах, що підтримували по периметру характерний конічний, значно винесений дах з увігнутими кроквами. Між стовпами містилися «подвійні» кахляні печі, розвернуті лицьовими фасадами всередину і назовні, а в центрі будівлі – «колона» [? – Ю. С.], складена з чотирьох камінів. Біля павільйону репрезентували інші вироби.

Асортимент керамічного виробництва заводу Анджейовського був різноманітним. За основними напрямками він поділявся на інтер'єрну, екстер'єрну, садово-паркову кераміку, причому виробляли як типові, так і ексклюзивні твори. З числа типових узірців, що увійшли до каталогів, можна умовно виділити такі групи: пічна кераміка (печі в комплекті та їхні елементи, каміни, камінні печі, каміни для радіаторів, англійські кухні), малі архітектурні форми (колони), декоративна садово-паркова пластика (фігури для фонтанів, вази, бордюри для клумб). У першому каталозі представлено майже весь асортимент (окрім камінів для радіаторів та деяких окремих кахляних елементів), другий – присвячено виїмково пічній кераміці, яка мала значний попит і складала чистіший продукт виробництва.

Вироби виготовляли в теракоті й майоліці. Використовували лише місцеву, україн-

ІСТОРИЯ

ську сировину. Так, за І. Шулешко, кахлі виготовляли з синьої київської глини, до якої домішували різні сорти вогнетривких глин, привезених з Донецького басейну. Глину відмулювали для видалення грубих часток, додавали дрібнорозмелений пісок та шамот. Така маса за своїми якостями була дуже близькою до фаянсової [18, с. 27–28]. О. Школьна узагальнено зазначала, що місцеві фабриканти користувалися блакитною межигірською «фаянсовою» або трохи гіршою глиною з кар'єру київської Кирилівської вулиці та вогнетривкими елементами з Полонного (нині Хмельницької області) або Донецького басейну [25, с. 63].

Продукцію виробляли переважно вручну. Так, для виготовлення кахель масу відтискували в спеціальних формах (дерев'яних, мідних, гіпсових), далі кахлі просушували й випалювали: теракотові – один раз, майолікові – два-три рази по 48 годин. Заготовляли вироби взимку, випалювали влітку. Майоліку декорували поливами, створеними на основі свинцевої емалі з додаванням солей металів [18, с. 28], іноді – позолотою. Теракотові вироби залишали або неполив'яними, або розфарбовували відповідно до призначення (у тому числі й «золотили»).

На жаль, ми не знайшли відомостей щодо цінової політики заводу Анджейовського. Але про вартість виробів можна судити за аналогіями з продукцією гончарно-кахельного заводу «АБО»¹² приблизно такого самого стандарту й рівня.

Так, кахлі полуторні білої поливи (довжина 10 вершків¹³, ширина 5 ½ вершка; тобто 44,5 x 24,75 см) коштували 20–45 коп., до них кути й карнизи гладенькі – 35–60 коп., а рельєфні – 40–70 коп. Кахлі полуторні теракотові гладенькі – 25–40 коп., ліплені – 35–45 коп.

Кохлі дрібні білої глини (довжина 6 вершків, ширина 3 ½ вершка; тобто 27,0 x 15,75 см) коштували 10–18 коп., червоної глини – 8–12 коп.

Кохлі берлінського формату (21 x 24 см, товщина плитки 1 см [10, с. 192]) коштували 25–40 коп.

Печі теракотові в комплекті з полуторних кахель коштували від 20 руб., такі самі з ка-

хель білої поливи – від 24 руб., печі майолікові – 40–600 руб.

Крім того, як зазначалося у преїскуранті, «майоліка та теракота-печі є в різних кольорах, а також із золотими прикрасами, у такому випадку ціна печі вища, від 40 до 100 руб.» [16].

Завод Анджейовського, як і «АБО», не тільки продавав типову пічну кераміку й виконував індивідуальні замовлення, а й брав підряди на установку печей як у Києві, так і поза його межами [29]. Перелік та вартість таких робіт також можна визначити за преїскурантом «АБО»: «Завод бере на себе влаштування печей за найновішими системами, також рекомендує для влаштування печей пічників-спеціалістів. Установка печей надійна й елегантна. [...] Іногородні замовлення виконуються негайно й акуратно за умов точного визначення розмірів печей, запропонованих до установки й висилання завдатку в розмірі 1/3 від вартості замовлення» [16].

Печі заводу Анджейовського набули значного поширення. Хоча І. Шулешко зазначала, що «вироби заводу розповсюджувалися переважно в Києві» [29], О. Школьна виявила їх в інтер'єрах та приватних збірках Переяслава-Хмельницького (нині – районний центр Київської області), Дніпропетровська (колишнього Катеринослава) [25, с. 63] та Харкова¹⁴. Згадувана вже рельєфна майолікова кахля була знайдена на території Домницького монастиря неподалік Мени (нині – районний центр Чернігівської області), простіші гладенькі теракотові й білої поливи кахлі І. Штанкіна зафіксувала в Брянську (обласний центр Російської Федерації) та на території Коропського району Чернігівської області¹⁵. Загалом вона дійшла висновку, що поширення на Чернігівщині в другій половині ХІХ ст. привізної продукції масового виробництва (у тому числі й заводу Анджейовського) «зумовило погіршення художніх якостей та стандартизацію місцевих кахель, що призвело до їх зникнення з ринку і остаточної ліквідації кахельного виробництва на початку ХХ століття» [26, с. 9].

Крім того, продукція заводу «розповсюджувалась і в районі Південно-Західної за-

ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

лізниці, прикрашаючи чи не всі вокзальні приміщення, збудовані тут наприкінці ХІХ – початку ХХ століття» [18, с. 28]. Цьому, слід гадати, немалою мірою посприяв В. Куліковський, який використовував її і в інтер'єрах своїх будівель, виконаних на приватні замовлення, зокрема садибі Хоецьких у с. Томашівка (нині Фастівського району Київської області; 1903–1910 рр.¹⁶) [24].

Історично склалося так, що українські мистецтвознавці здебільшого досліджують саме кахлі, тоді як архітектура печей розглядається вельми побіжно. Тому майже кожна праця містить уточнення термінології з огляду на хронологічні межі й специфіку дослідження. Нині найвідомішими є розробки О. Тищенка [21, с. 47, 111], Ю. Лашука [14, с. 10–25], А. Колупаєвої [10, с. 43–47]. Невеличкий термінологічний словник подала О. Школьна [25, с. 68]. Свої особливості має термінологія, якою послуговуються архітектори [13].

Але й досі не розроблено єдиної уніфікованої понятійно-термінологічної системи, яка б задовольняла всі вимоги. На наш погляд, у дослідженні пічної кераміки промислового виробництва ХІХ–ХХ ст. необхідно враховувати тогочасну виробничу термінологію, яка відображала нову специфіку і яку, певно, вживали не тільки виробники, а й замовники. Саме її наведено в каталогах заводу Анджейовського, при цьому двома мовами (російською і польською), що є цінним допоміжним чинником для порівняльного аналізу явища й визначення українських номінацій.

Пічна кераміка, як вже відзначалося, репрезентована в обох каталогах, причому другий, більший, фактично вбирає асортимент першого (окрім кількох номерів) і значно розширює його. Другий каталог складається з трьох груп виробів: печі в комплекті, елементи пічних комплектів, пічне приладдя. Майже всі (крім камінів для радіаторів) подано за заводськими номенклатурними номерами або типами (печі).

Загалом, якщо класифікувати кахляні печі промислового виробництва кінця ХІХ – початку ХХ ст. за функціями, їх можна поділити на такі, що призначені: для опалювання приміщення (каміни, печі-груби, камінні

печі); для підігрівання води (печі-колонки); для приготування їжі, підігрівання води, прасок тощо (кухні-плити). Своєрідним явищем були так звані каміни для радіаторів – не стільки каміни, скільки розгорнуті декорації, в які вміщували радіатори водяного опалення. Зауважимо, що всі названі вироби, незалежно від основного призначення, видавали тепло.

У самому каталозі вироби подано в кількох розділах у такій послідовності.

Печі в комплекті:

Печі (без загальної назви) – 27 типів, у числі яких груби, камінні печі¹⁷, круглі печі¹⁸ [7, с. 1–13]. Слід зазначити, що, по-перше, камінна піч – це проміжний варіант між каміном і грубою, тобто виріб, який архітектонічно є грубою, дорівнює її висоті, але містить у нижній частині камін. По-друге, що кругла за планом (або октагональна) піч могла виступати і як груба для опалювання помешкань (стаціонарна або переносна), і як колонка для підігрівання води у ванних приміщеннях.

Каміни («Камини терракота или майолика», «Kominki terracotta lub majolica») – № 1–15 [7, с. 14–21].

Каміни для радіаторів («Камини для радиаторов», «Kominki dla radiatorów») – три вироби, без номерів [7, с. 22].

Англійські кухні й різноманітне приладдя до них («Английские кухни и всевозможные приборы к ним», «Kuchnie angielskie i wszystkie przybory do nich») – № 1–3 [7, с. 23, 24].

Елементи пічних комплектів (кераміка):

Карнизи терракота декоративні («Карнизы терракота декоративные», «Gzemsy terrakotta dekoracyjne») – № 1–18 [7, с. 25–27].

Карнизи декоративні («Карнизы декоративные», «Gzemsy dekoracyjne») – № 19–22 [7, с. 28].

Карнизи й фризи кускові («Карнизы и фризы кусковые», «Gzemsy I fryzy kawalkowe») – № 23–30, 32 [7, с. 29].

Карнизи нижні («Карнизы нижние», «Karnezy dolne») – № 180–197 [7, с. 30].

Полиці («Полки», «Półki») – № 70–80 [7, с. 31, 32].

Цоколі («Цоколя», «Cokoły») – № 91–96 [7, с. 32].

ІСТОРИЯ

Пілястри («Пилястры», «Pilastry») – № 50–59, 63, 64 [7, с. 33, 34].

Медальйони теракота («Медальоны терракота», «Medaljony terrakotta») – № 1–18 [7, с. 35, 36].

Слід пояснити, що перші три позиції (декоративні карнизи, кускові карнизи й фризи) – це завершення печей, тобто елементи, які за архітектурними аналогіями часто називають фронтонами, аттиками, лиштвами, вінцевими карнизами, фризами. Полиці – виступи, що відділяють нижню, «камінну» частину печі, якщо це передбачено композицією. Нижні карнизи – проміжні карнизи (пояски), цоколі призначені для найнижчої частини (закладки). Пілястри – це, фактично, кутові облямівки, що можуть імітувати (або ні) пілястри. Медальйонами названо всі (підкреслюємо!) декоративні вставки, незалежно від їх обрисів (овали, прямокутники, картуші або складніші).

Пічне приладдя (метал):

Герметичні дверцята («Герметические дверцы», «Drwiczkі hermetyczne») – № 1–6, 10, 13–15 [7, с. 37, 38]. Цікаво, що на одних (№ 6) ззовні міститься клеймо «І. А.»¹⁹.

Отже, за каталогами заводу Анджейовського можна не тільки чітко визначити основний асортимент, а й ознайомитися з тогочасною термінологією, що допоможе в подальшому адекватніше аналізувати виробу промислової кераміки кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Крім того, порівнюючи каталожні взірці з пам'ятками, що збереглися в інтер'єрах київських будівель, і з пам'ятками, відомими лише за фотографіями, можна розрізнити унікальні твори й типові виробу. Наприклад, згадувані вже печі в будинку В. Городецького і печі, що містяться нині в будинку на вулиці Ярославів Вал, 1 (у тому числі й відома за публікаціями кругла піч), є типовими, а «неоготична» піч з особняка на вул. Банковій, 2 – ексклюзивною. Переважна більшість пам'яток, репродукованих у виданнях О. Сердюк, І. Шулешко, О. Друг та Д. Малакова, О. Школьної також є типовими, а їх певна різноманітність зумовлена тим, що замовник мав можливість

по-різному компоувати окремі елементи пічних комплектів, уміщені в каталогах, згідно зі своїми смаками й уподобаннями.

Якщо коротко охарактеризувати стилістику репрезентованої пічної кераміки, слід зазначити, що загалом вона відбиває основні художні тенденції тогочасної архітектури та декоративного мистецтва: історизм у його неостиліях і модерн у декоративному та раціоналістичному напрямках. Останній представлений навіть виробами пізнього періоду його розвитку, які тяжіють вже до європейського ар-деко, що є дуже рідкісним для східних регіонів України.

Більшість керамічних виробів заводу Анджейовського виконана в дусі історизму, що є показовим для споживачів того часу, які надавали перевагу звичним та зрозумілим образам і формам. Сильово «чисті» взірці модерну складають приблизно близько однієї п'ятої частини загальної продукції. Найчастіше це каміни (№№ 7–10, 13–15; тобто сім із п'ятнадцяти), меншою мірою – печі (№№ 14–16, 19; тобто чотири з двадцяти семи), каміни для радіаторів (один із трьох) та окремі елементи – медальйони (№№ 16, 18; тобто два з вісімнадцяти), карнизи декоративні (№№ 15, 16, 18; тобто три з вісімнадцяти), карнизи й фризи кускові (№ 27; тобто один із дев'яти), пілястри (№№ 63, 64; тобто два з дванадцяти).

Окрім пічної кераміки, у першому заводському каталозі розміщено й інші групи керамічних взірців, а саме: вазы теракота («Вазы терракота», «Wazy terracotta») – №№ 1–8 [6, с. 18–19], бордюри для клумб («Бордюры для клумб», «Opłotki») – №№ 1–12 [6, с. 20], фігури теракота для фонтану («Фигуры терракота для фонтана», «Figury terracotta dla fontanny») – № 1 [6, с. 21], колони теракота («Колонны терракота», «Kolumny terracotta») – №№ 1–3 [6, с. 22]. Усі вони стилістично тяжіють до різних неостилів історизму.

Отже, у цій статті ми розглянули історичний аспект теми, наступний етап дослідження – окреслення художнього аспекту пічної кераміки заводу Йосафата Анджейовського.

ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

Примітки

¹ Тодішні співробітники відділу архітектурної кераміки: О. Сердюк, І. Шулушко, І. Рутян, Л. Прокопчук, Ю. Юстенко [18, с. 25].

² Реставратори кераміки – К. та Р. Мартикян, майстер-пічник – О. Симон [1, с. 88].

³ Користуючись нагодою, висловлюємо щире подяку колегам за надання необхідних консультацій та матеріалів: Г. Браїловському, О. Вільшанській, О. Клименко, О. Корусь, К. Мартикяну, А. Мельниковій, Л. Сержант, О. Школьній (Київ); І. Штанкіній (Чернігів); О. Коваленко (Опішне Полтавської обл.).

⁴ Зважаючи на багатоваріантність написання імені та прізвища особи і сучасні норми правопису, вважаємо за доцільне використовувати форму Юзефат Анджейовський у контексті «польського періоду» його життя, а форму Йосафат Анджейовський – у контексті «російського періоду».

⁵ Зберігся лише виробничий корпус, який майже півтора десятиріччя не використовується, перебував в занедбаному стані й поступово руйнується [29].

⁶ Обидва каталоги недатовані. Час видання визначено приблизно за асортиментом продукції, стилістикою творів і характером художнього оформлення самих каталогів.

⁷ В оригіналі помилково написано «основана».

⁸ Архів І. Штанкіної.

⁹ Голова Комітету – Л. Янковський, члени – В. Долінський, В. Олтаржевський, І. Анджейовський, Лиховський, граф Потоцький, граф Браницький, Ромішовський, Червінський, Щеньовський, В. Городецький [30, с. 239; 15, с. 102].

¹⁰ Архів О. Школьної.

¹¹ Див примітку № 4 (за аналогією).

¹² Назва заводу походить від шведської назви м. Турку, розташованого на узбережжі Балтійського моря в південно-західній частині Фінляндії. 1874 року там було засновано керамічний завод, 1882 року до нього долучено кахельну фабрику. Такі самі виробництва працювали в Хельсінкі та Выборзі. У 1887 році відкрито представництво в Санкт-Петербурзі [3, с. 25]. Пічна кераміка фірми «АБО» конкурувала з продукцією місцевого виробництва на всій території європейської частини Російської імперії.

Правопис назви відтворено за преїскурантом виробів [16].

¹³ Вершок – російська міра довжини, що дорівнює 4,45 см (1 $\frac{3}{4}$ російського дюйма). Спочатку дорівнювала довжині фаланги вказівного пальця.

¹⁴ Архів О. Школьної.

¹⁵ Архів І. Штанкіної.

¹⁶ У 2000 році комплекс маєтку перейшов монахам Свято-Введенського монастиря, які влаштували тут свій скит – Ризоположенчеський монастир. За іншими джерелами його назва – Свято-Богородичний Ризоположенчеський чоловічий монастир [24].

¹⁷ Термін «камінна піч» узято з преїскуранта виробів «АБО» [16]. О. Друг та Д. Малаков уживали назву «піч із каміном» [15, с. 554].

¹⁸ Термін «кругла піч» узято з преїскуранта виробів «АБО» [16].

¹⁹ Тут доречно згадати, що на дверцятах печі заводу Анджейовського, зафіксованої О. Школьною в Переяславі-Хмельницькому, міститься клеймо «Ф. АНДРЖЕІОВСКИЙ / ВЪ КІЕВЪ» (у два рядки), визначене дослідницею як клеймо одного з братів власника заводу [с. 63, іл. на с. 65], хоча інших відомостей про їхню співпрацю нема. За публікацією О. Сердюк та І. Шулушко, у Києві мешкали два брати Йосафата Анджейовського [18, с. 26].

Література

1. Васильева А., Шерман А. Обыкновенное чудо: интервью с Кареном и Рузанной Мартикян / Анастасия Васильева, Анна Шерман // Антиквар. – 2011. – № 7–8. – С. 82–88, ил.

2. Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кін. XIX – поч. XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Вільшанська. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 172 с., ил.

3. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / Виктор Власов. – С.Пб. : Азбука-классика, 2004. – Т. I. – 576 с., ил.

4. Друг О. М., Малаков Д. В. Особняки Києва / Ольга Друг, Дмитро Малаков. – К. : Кий, 2004. – 824 с., ил.

5. Єршов В. О. Анджейовський Юзефат / В. О. Єршов // Енциклопедія сучасної України. – К. : Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, 2001. – Т. I. – С. 473.

6. Кафельный и майоликовый завод И. Андржеевского в Киеве : каталог. – К. : Польская типография, [б. г.] – 22 с., ил.

Fabryka Kafi i Majoliki J. Andrzejowskiego w Kijowie: Katalog. – Kijów : Drukarnia polska, [n. r.] – 22 s., rys.

7. [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве] : каталог. – К. : Польская типография, [б. г.] – 38 с., ил.

[Ceramiczna fabryka J. Andrzejowskiego w Kijowie] : katalog. – Kijów : Drukarnia polska, [n. r.] – 38 s., rys.

8. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка / Описание Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставки, составленное сотрудниками «Киевлянина» И. В. Александровским, И. М. Ревою, Д. С. Романовским, В. Ф. Цеховским при участии горного инженера О. Р. Кобецкого. – К. : Изд. ред. «Киевлянина», 1898. – 510 с., ил.

9. Киевский календарь на 1893 год. – К. : Изд. В. Д. Бублика, 1893. – 278 с.

10. Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть / Агнія Колупаєва. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2006. – 384 с., ил.

11. Куликовська Єва Станіславівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

ІСТОРИЯ

12. Куликовський Валер'ян Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
13. Кургаєва А. Кахель, кахля / А. Кургаєва // Архітектура : короткий словник-довідник / за заг. ред. А. П. Мардера. – К. : Будівельник, 1995. – С. 121, іл.
14. Лашук Ю. П. Українські кахлі ІХ–ХІХ ст. / Ю. П. Лашук. – Ужгород : Госпрозрах. ред.-вид. відділ Закарпат. обл. управління по пресі, 1993. – 76 с., іл.
15. Малаков Д. В. Архітектор Владислав Городецький / Дмитро Малаков. – К. : Кий, 1999. – 240 с., іл.
16. Прейскурант декоративных печей гончарно-изразцового завода «АБО» : буклет. – [С.Пб.] : Типография Винеке, [1891]. – [Без спл. пагинации].
17. Сердюк О. Київське житло другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Олена Сердюк. – Л. : Центр Європи, 2010. – 608 с., іл.
18. Сердюк О., Шулешко І. Київські кахлі / Олена Сердюк, Інна Шулешко // Образотворче мистецтво. – 1993. – № 3–4. – С. 25–28, іл.
19. Скульптура Михаїла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oldkyiv.org.ua/data/mich_st.php?lang=ua.
20. Тимофійенко В. Зодчі України кінця ХVІІІ – початку ХХ століть : біографічний довідник / Володимир Тимофійенко. – К. : НДІТІАМ, 1999. – 477 с., іл.
21. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (ХІІІ–ХVІІІ ст.) / О. Р. Тищенко. – К. : Либідь, 1992. – 189 с., іл.
22. Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Под наблюдением ред. комитета, состоящего из членов Совета съездов представителей промышленности и торговли / Сост. инж. Л. К. Езиоранский. – С.Пб., 1909. – [Без спл. пагинации].
23. Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию). Издали инж. пут. сообщ. Д. П. Кандауров и сын. Ред. Ф. А. Шобер. – 2-е изд. – Пг. : Электро-типография Н. Я. Стойковой, 1914. – [Без спл. пагинации].
24. Фастівщиною – разом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.googl.com.ua/url?sa>.
25. Школьна О. До питання термінології пічної кераміки: еволюція вогнищ, печей, камінів, кахляних «кухонь», плит / О. Школьна // Традиції і новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Х. : ХДАДМ, 2009. – Вип. 1–2. – С. 60–70, іл.
26. Штанкіна І. В. Чернігівські кахлі кінця ХVІ – початку ХХ століть (генеза, типологія, художньо-стилістичні особливості) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.06 / Львівська національна академія мистецтв / Ірина Валеріївна Штанкіна. – Л., 2007. – 18 с.
27. Штанкіна І. В. Чернігівські кахлі кінця ХVІ – початку ХХ століть (генеза, типологія, художньо-стилістичні особливості) : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.06 / Львівська національна академія мистецтв / Ірина Валеріївна Штанкіна. – Л., 2007. – 170 с., іл.
28. Шулешко І. Будівельна кераміка Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Інна Шулешко // Архітектура України. – 1991. – № 4. – С. 48–50, іл.
29. Шулешко І. Фабрика кахляних виробів Андржейовського Й. А. та Куликовської Є. С. / Інна Шулешко // Звід пам'яток історії та культури України. – К. : Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2011. – Кн. 1, ч. 3 : С–Я. – С. 1679.
30. Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki. – K., 1901.
31. Pamiętka jubileuszu Józefata Andrzejowskiego. – Warszawa, 1929.
32. Wielhorski W. Andrzejowski J. / W. Wielhorski // Pamiętnik Kijowski. – Londyn, 1963. – Т. 2.
33. Zienkiewicz T. Polskie życie literackie w Kijowie w latach 1905–1918 / Tadeusz Zienkiewicz. – Olsztyn, 1990.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Кахельний і майоліковий завод Йосафата Анджейовського в Києві – одне із найпотужніших виробництв останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст., що продукувало кераміку, вироби з гіпсу й каменю. Підприємство існувало майже сорок років: від заснування його Й. Анджейовським у 1879 році до 1918 року, яким датується остання архівна згадка. Згодом воно було націоналізовано більшовиками і фактично розформовано, а устаткування передано до Межигір'я. Від 1881 року співвласницею виробництва була Єва Куликовська.

Найбільш популярною була пічна кераміка заводу, яка була досить поширеною у Київській, Чернігівській, Харківській, Катеринославській губерніях. Цю продукцію було відзначено медалями й дипломами на виставках у Львові, Варшаві, Києві, Нижньому Новгороді, Санкт-Петербурзі.

Асортимент керамічного виробництва заводу Анджейовського був різноманітним – інтер'єрна, екстер'єрна, садово-паркова кераміка, причому виробляли як типові, так і ексклюзивні твори. З числа типових взірців можна умовно виділити такі групи: пічна кераміка (печі в комплекті та їх елементи, каміни, камінні печі, каміни для радіаторів, англійські

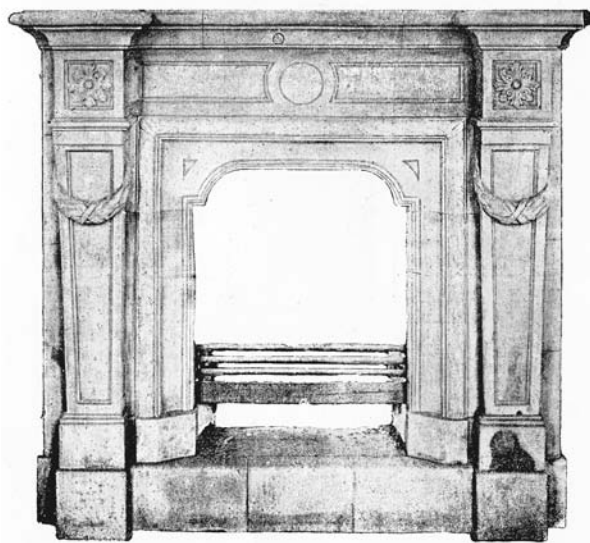
ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

1

2

3

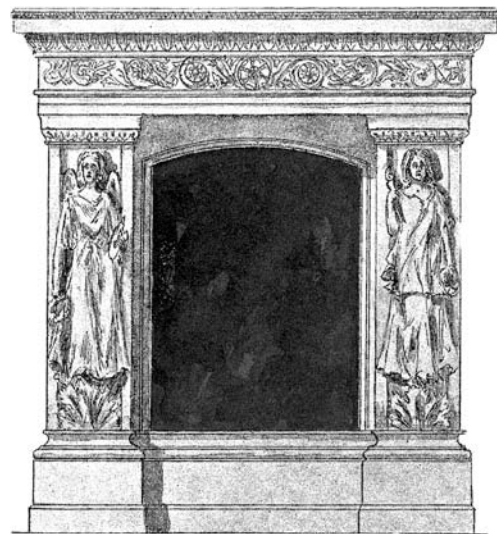
4

Іл. 1–4. Каміни. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 1, 2, 5, 6)

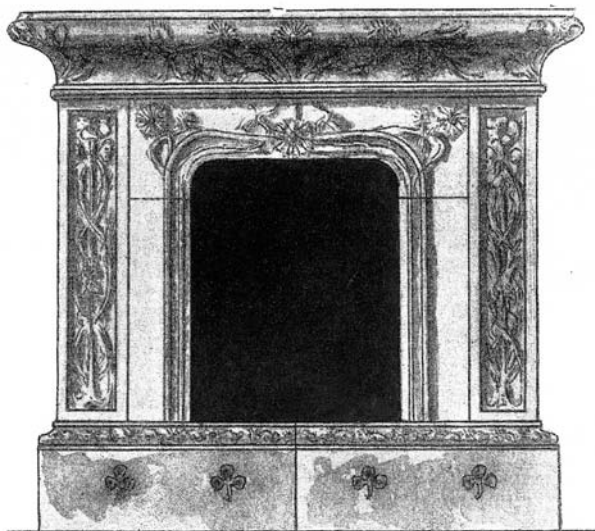
ІСТОРІЯ

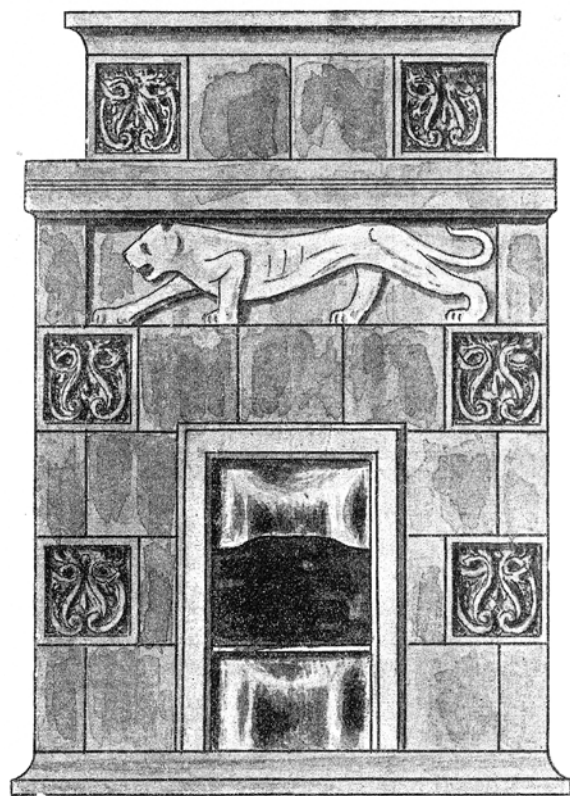
5

6

7

8

Іл. 5–8. Каміни. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві
(за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 7, 8, 9, 14)

ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

9

10

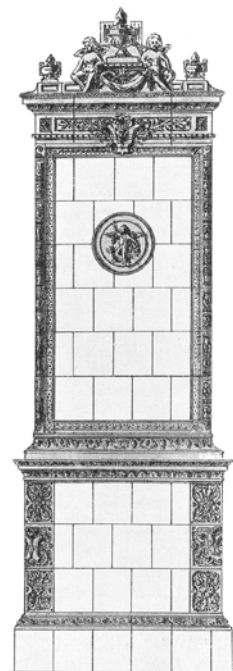
11

12

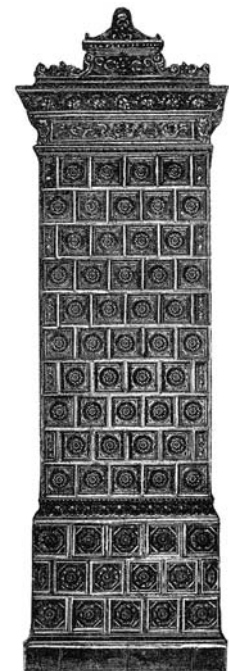
13

14

15

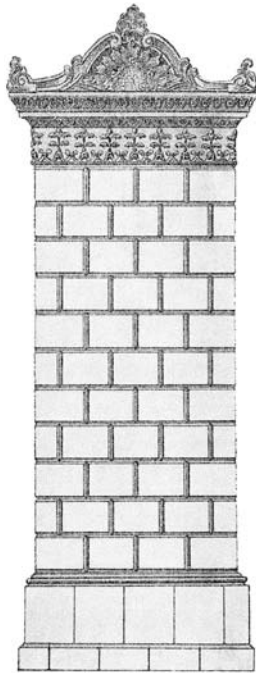

16

Іл. 9–11. Камінні печі. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 2, 5, 13)

Іл. 12–16. Печі-груби. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 1, 3, 4, 6, 7)

ІСТОРИЯ

17

18

19

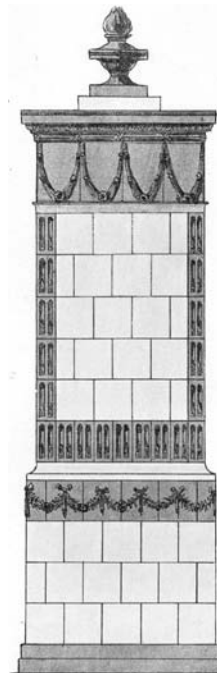
20

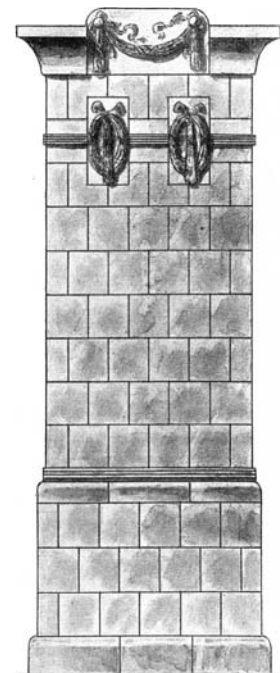
21

22

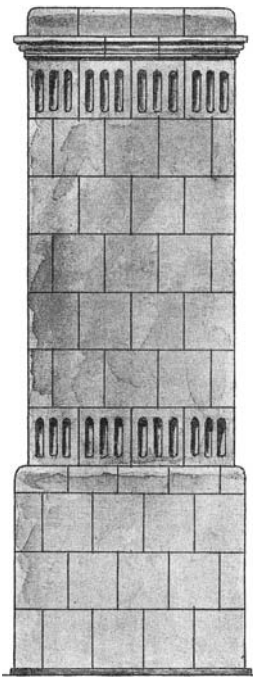
23

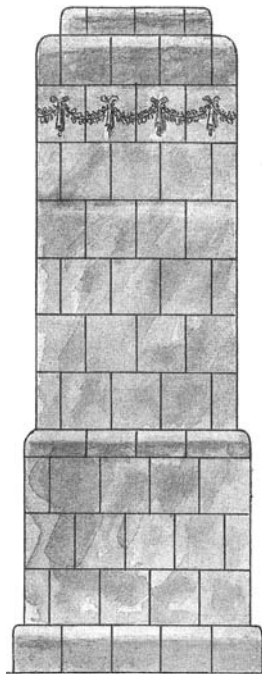
24

Іл. 17–24. Печі-груби. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 8–11, 15–18)

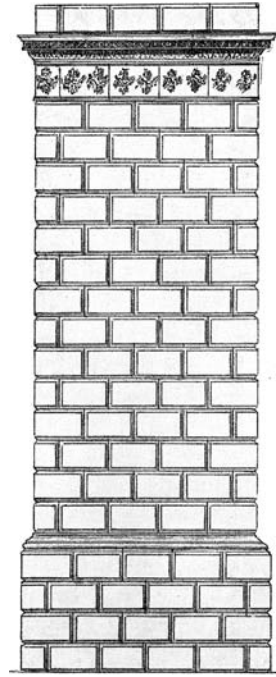
ЮЛІЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

25

26

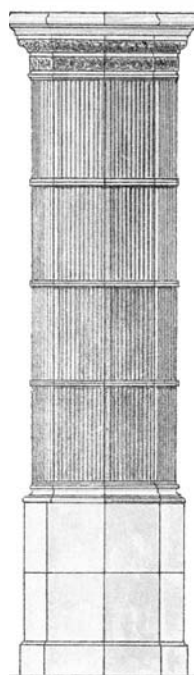
27

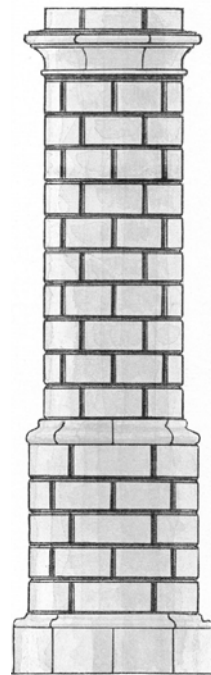
28

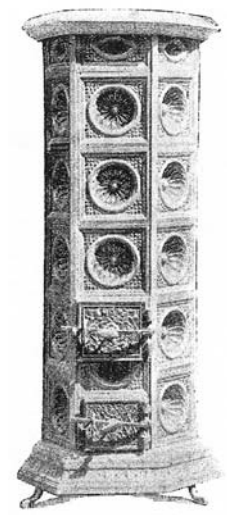
29

30

31

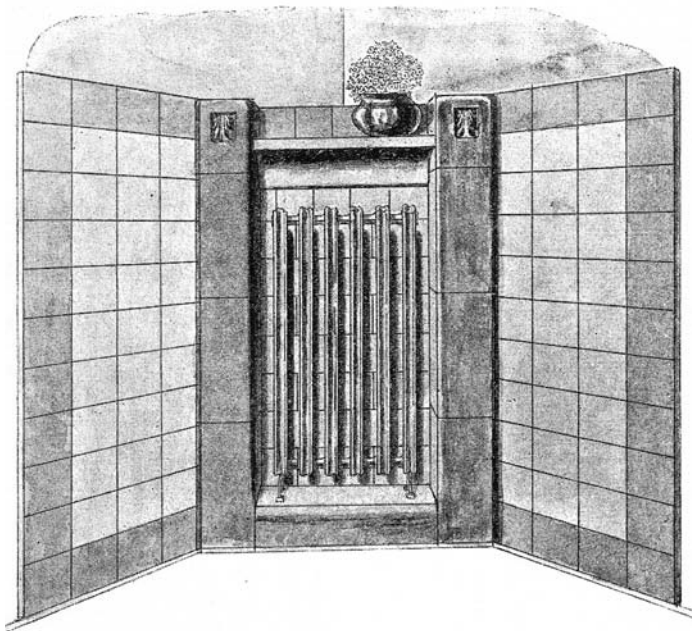

32

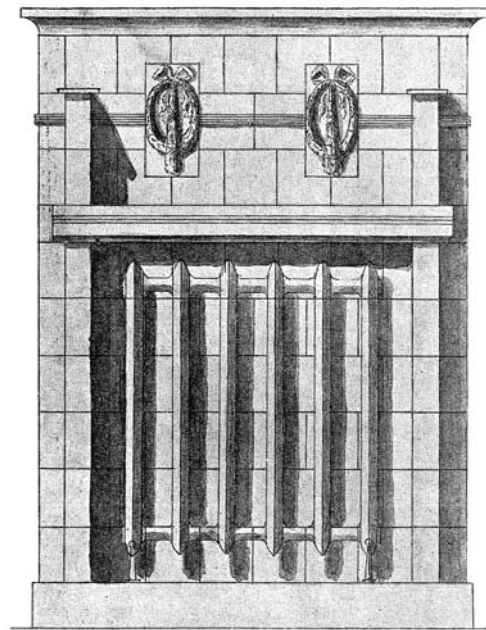
Іл. 25–28. Печі-груби. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 19–22).

Іл. 29–32. Круглі печі. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 14, 23–25)

ІСТОРИЯ

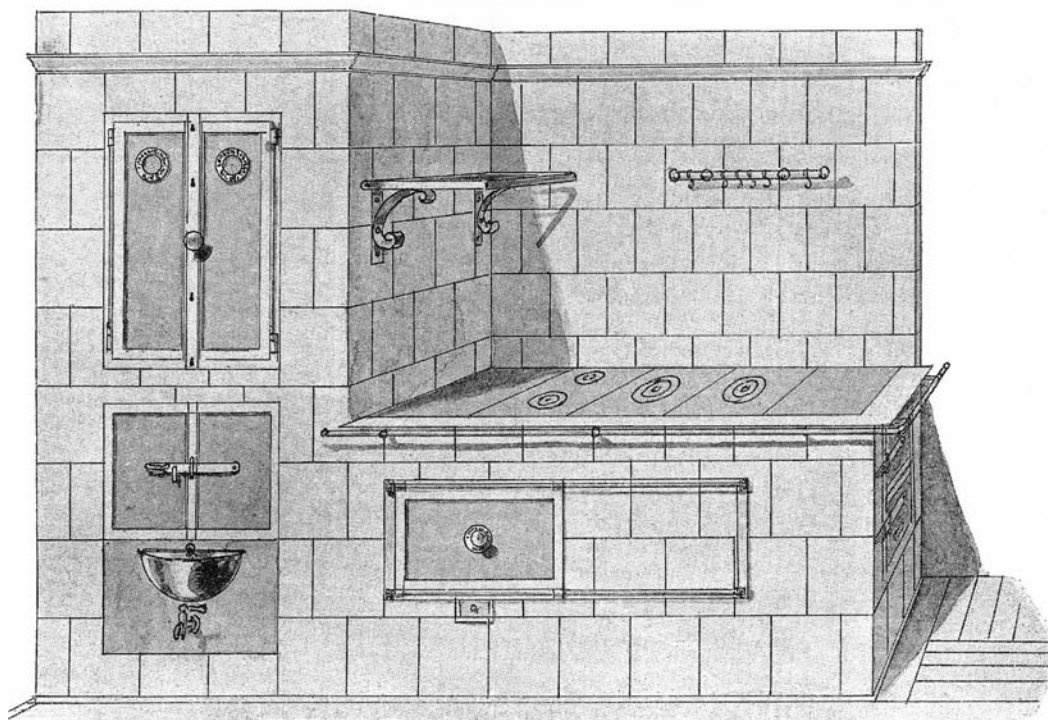

33

34

Іл. 33, 34. Каміни для радіаторів. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірці] № 1, 2)

35

Іл. 35. Англійська кухня. Кахельний і майоліковий завод Й. Анджейовського в Києві (за: [Керамический завод И. Андржеевского в Киеве]... – [Взірець] № 3)

ЮЛИЯ СМОЛІЙ. КАХЕЛЬНИЙ І МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО...

кухні), малі архітектурні форми (колони), декоративна садово-паркова пластика (фігури для фонтанів, вази, бордюри для клумб).

Уперше опубліковані матеріали двох заводських каталогів дали можливість визначити основний асортимент, навести тогочасну термінологію, порівняти типові взірці з деякими реальними інтер'єрами київських будівель.

Ключові слова: Йосафат Анджейовський, Єва Куліковська, кахельний і майоліковий завод у Києві, пічна кераміка, заводські каталоги.

The Josafat Andrzejowski Tile and Majolica Factory in Kyiv was one of the most considerable ceramic factories in the late XIXth – early XXth centuries which produced pottery and the wares of gypsum and stone. The manufactory has lasted for almost 40 years: from its foundation by Andrzejowski in 1879 to 1918 which was the date of the last archive record. Afterwards it was nationalized by the Bolshiviks and was closed down for good, and its outfit was conveyed to the Mezhyhirya Monastery. Since 1881 Eva Kulikowska has been the manufactory joint owner.

The factory's kilned earthenware was the most asked-for being distributed to Kyiv, Chernihiv, Kharkiv, and Katerynoslav provinces. These products were awarded with the medals and prizes in Lviv, Warsaw, Kyiv, Nizhny Novgorod, and Saint Petersburg.

There was a wide range of the Andrzejowski factory's ceramics – interior, exterior and park ceramics, thus being also both model and exclusive. One can distinguish for convenience the following groups among a number of the model standards (kilned earthenware, self-contained kilns as well as their components, fireplaces, fireplace stoves, fireplaces for radiators, English kitchens), small architectural forms (columns), decorative park plastic art (figures for fountains, vases, borders for flowerbeds).

The firstly published materials of two factory catalogues make it possible for us to determine a basic range, to bring out the then nomenclature and to compare the model standards with certain Kyiv real-life buildings.

Keywords: Josafat Andrzejowski, Eva Kulikowska, Tile and Majolica Factory in Kyiv, kilned earthenware, factorial catalogues.

Кафельный и майоликовый завод Иосафата Анджеевского в Киеве – одно из самых значительных производств последней четверти XIX – начала XX века, которое выпускало керамику, изделия из гипса и камня. Производство существовало почти сорок лет: от основания его И. Анджеевским в 1879 году до 1918 года, которым датируется последнее архивное упоминание. В дальнейшем оно было национализировано большевиками и фактически расформировано, а оборудование передано в Межигорье. С 1881 года совладелицей производства была Ева Куликовская.

Наиболее популярной была печная керамика завода, нашедшая распространение в Киевской, Черниговской, Харьковской, Екатеринославской губерниях. Эта продукция была отмечена медалями и дипломами на выставках во Львове, Варшаве, Киеве, Нижнем Новгороде, Санкт-Петербурге.

Ассортимент керамического производства завода Анджеевского был разнообразным: интерьерная, экстерьерная, садово-парковая керамика, причем изготовляли как типовые, так и эксклюзивные произведения. Из числа типовых образцов можно условно выделить такие группы: печная керамика (печи в комплекте и их элементы, камины, каминные печи, камины для радиаторов, английские кухни), малые архитектурные формы (колонны), декоративная садово-парковая пластика (фігури для фонтанов, вази, бордюри для клумб).

Впервые опубликованные материалы двух заводских каталогов позволили определить основной асортимент, привести терминологию того времени, сравнить типовые образцы с некоторыми реальными интерьерами киевских построек.

Ключевые слова: Иосафат Анджеевский, Ева Куликовская, кафельный и майоликовый завод в Киеве, печная керамика, заводские каталоги.